

Тема 1. Гендер і гендерна рівність

Базовий рівень

1. Що таке гендер?

Стать найчастіше пов'язують з генітальною будовою, репродуктивною системою, хромосомним набором - тобто з *біологічними ознаками*. Але яким чином ми у суспільстві визначаємо чоловіків або жінок? За довгим чи коротким волоссям, типом і кольором одягу, певними манерами поведінки (агресивністю чи ніжністю) – тобто, тими ознаками, які є радше *соціальними*. Для чого нам знати стать дитини, коли жінка ще вагітна? Так, аби уже купувати відповідний для хлопчиків або дівчаток одяг та іграшки. Нам активно у цьому підказки робить магазин дитячих іграшок, де є окремі секції – часто марковані відповідними кольорами – рожевим чи блакитним – для дівчаток чи хлопчиків. Навіть у вуз ми вступаємо на відповідні спеціальності – дівчата – радше на філологію, а хлопці – на інформатику. Оці суспільні ознаки, які приписуються чоловікам або жінкам і називають **гендером**.

Такими у суспільстві є **гендерні стереотипи** – уявлення про соціальні ролі для чоловіків і жінок, які базуються, передусім, на біологічних ознаках. Так звані традиційно жіночі ознаки називають **фемінністю** (чи жіночністю), а чоловічі – **маскулінністю** (чоловічністю).

Маскулінність пов'язується із силою, владою, мужністю, витривалістю, агресією, неемоційністю, орієнтацію на успіх. Натомість фемінінність – це емоційність, чуйність, слабкість, жертвність, залежність тощо.

Такі ознаки – досить протилежні, полярні. Ми навіть у різноманітній літературі вчимо хлопчиків бути радше козаками (показую енциклопедію для хлопчиків «Як стати козаком за 7 днів», а дівчаток – принцесами, «Енциклопедія для маленьких принцес»). Чи дійсно це єдино можливі ролі для хлопців і дівчат? Наскільки вони реалістичні і практичні?

Відомий американський соціолог, автор праці «Гендероване суспільство» Майкл Кімелл метафорично назвав таке протилежне розуміння розбіжностей між чоловіками і

жінками “міжпланетарною теорією гендерних відмінностей”, посилаючись на популярний бестселлер Джона Грея «Чоловіки – з Марсу, а жінки – з Венери». Але чому нам так хочеться знайти радикальні відмінності між чоловіками і жінками, якщо подібностей значно більше. Ми забуваємо про те, що жінки (як і чоловіки) можуть більше **відрізнятися між собою** (наприклад, за такими ознаками, як економічний дохід чи клас, вік, етнічна приналежність, стан здоров'я тощо). У нашому курсі ми так само говоритимемо не лише про гендер, а й про інші ознаки, в основі яких лежать соціальні нерівності. Якщо вас цікавить ця проблематика – заглядайте до експертного рівня курсу.

Отже, беручи до уваги визначення поняття гендер, ми говоритимемо про відмінності між чоловіками і жінками, критикуватимемо у дечому їх; але також зазначатимемо і про низку подібностей. Адже, погодьтеся, будувати мости більш приємно і корисно, ніж зводити стіни.

2. Ознаки гендеру

Маскулінні та фемінні ознаки, про які ми говорили у минулій лекції, не є сталими утвореннями, вони можуть змінюватися **історично** та відрізнятися у різних **культурах**. Наприклад, бути жінкою зараз та сто років тому – абсолютно відмінні речі. У 1915 році жінки у низці країн, як-от, США, Франція, Швейцарія, навіть Російська імперія – не мали права голосу. А наразі жінки не лише голосують, а й призначаються та обираються на високі посади, як-от, Ангела Меркель, чи Далья Грибаускайте, або Ділма Русеф. Також різний досвід і відмінні суспільні очікування мають чоловіки в Україні і, приміром, у Швеції. Тато у Швеції – значно більш звична для широкого загалу роль, ніж в Україні. Татівство є досить типовою ознакою шведської маскулінності.

Але гендер – це не лише описова ознака, це **критика** доволі вузького сценарію поведінки для жінок і чоловіків. Гендерні студії критикують явище **гендерної поляризації** (намагання вбачати у жінках і чоловіках лише відмінності), адже жінки – гетерогенна група – різнорідна усередині, так само як і чоловіки.

Також критикується **андроцентризм** (культурна традиція, яка зводить людську суб'єктивність до єдиної чоловічої норми, що репрезентується як універсальна об'єктивність) і **патріархат** як норма суспільного життя.

Коли говорять про гендер, то мають на увазі насамперед **нерівність**, а не лише відмінність між чоловіками і жінками. Разом із нерівністю йдеться про ієрархію, стратифікацію і **владу**, яка вбудована у гендерні відносини. Влада – це нерівномірний розподіл різних ресурсів (економічних, часових, статусних).

Гендерна теорія передбачає зміну соціальної реальності, мета якої – забезпечення **гендерної рівності**.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок» (вступив у дію з 1 січня 2006 р.) (Розділ 1, ст. 1) **гендерна рівність** трактується як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Також, як видно із проекту «Гендер у малюнках»,

Гендерна рівність – це участь у процесах прийняття рішень і розподілі ресурсів незалежно від статі

Гендерна рівність – це співпраця та партнерство між жінками і чоловіками

Отже, гендер характеризується низкою ознак. А в наступній лекції ми детальніше ознайомимося із критичним потенціалом цього поняття.

3. Методологічні засади гендерної теорії

Одна з найбільших методологічних помилок – трактування гендерного підходу як такого, який ототожнюється із **статеврольовим**: кожній статі відповідає «своя» роль, яку повинні виконувати чоловік або жінка. Наприклад, дівчаток навчають бути вправними господинями і люблячими матусями, а хлопчиків – захисниками країни і матеріальними «годувальниками» родини.

Доцільно зазначити, що гендерна теорія чи гендерні студії – це критичний підхід, який заперечує подібні думки про «винятковість» біологічного (або біологічний детермінізм). Біологічні відмінності між чоловіками і жінками не заперечується, але підважуються як єдино можливі для пояснення гендерних ролей.

Відомим словам Зігмунда Фрейда «Анатомія – це доля» пропонується альтернативний вислів французької філософині Сімони де Бовуар із праці «Друга стать»

«Жінкою не народжуються – жінкою стають». Подібне можна сказати і про чоловіків. Адже ми приходимо у світ, де вже існують певні очікування до наших ролей та сценаріїв поведінки; у процесі виховання або соціалізації ми навчаємося «правильним» ролям, які відповідають традиційним уявленням про маскуліність і фемінність.

Дійсно, ще із малечку нас вчать бути хлопчиком чи дівчинкою. Наприклад, купуючи відповідні іграшки. Саме дівчинка повинна гратися посудкою. А якщо хлопець просить у батьків таку іграшку – то це часто пояснюється як «нежіноча справа готувати їсти». Але чи уміти приготувати їжу собі та близьким – зайва навичка? Та ще й маркетологи постаралися – часто дитячі кухні – яскраво рожевого кольору. Вони ніби підказують для батьків – купіть мене саме для дівчинки, яка – майбутня господиня. Коли ми критично оцінюємо цей приклад, то послуговуємося гендерними студіями.

Гендерні студії базовані на **соціально-конструктивістських методологічних засадах**, які передбачають такі основні ідеї:

1. Гендерні відносини – це відносини влади, які містять нерівності, що «вбудовані» у соціальні інститути. Тобто, гендер – це не просто роль, яку ми граємо залежно від нашого бажання чи небажання. Гендер – це радше базова ідентичність, за якою люди визначають та позиціонують одні одних, відповідно до якої очікується наша діяльність у суспільстві. Гендеру «навчаються» шляхом соціалізації і гендер конструюють протягом усього життя.
2. Гендерна нерівність у суспільстві передбачає нерівномірний розподіл основних ресурсів – влади, грошей, а також часу.
3. Жінки і чоловіки – різні. Вони відрізняються за віком, економічним становищем (класом), національною приналежністю, сексуальністю, станом здоров'я, регіоном проживання тощо. Тому не слід ототожнювати усіх чоловіків і жінок, наприклад, як це зроблено у бестселлері Джона Грея (John Gray) “Чоловіки – з Марсу, жінки – з Венери” (1992). Низка досліджень засвідчили, що внутрішньогрупових відмінностей значно більше, ніж міжгрупових.
4. Гендерні відносини змінюються із часом, ситуацією, залежно від обставин.
5. Гендерну нерівність, яку вважають несправедливістю, можливо подолати шляхом боротьби за рівні права і можливості.

4. Гендер у цифрах

Міжнародна спільнота постійно здійснює моніторинг стану справ із забезпеченням рівних прав і можливостей. Питання гендерної рівності включено до низки провідних міжнародних звітів, що свідчить про важливість цінності гендерної рівності. Зокрема, Індекс із гендерної рівності (Gender Equality Index) – один із важливих компонентів щорічного міжнародного **Звіту із людського розвитку Програми розвитку ООН** (UNDP Human Development Report). Станом на 2014 р. Україна посідає 83 місце за рівнем розвитку людського потенціалу.

У міжнародному звіті **Рівня свободи у світі** (Freedom in the World, Freedom House) також є розділ про «особисту автономію та індивідуальні права». Будучи в 2014 р. «частково вільною» країною із значенням 3,5 (із максимальних 7), Україна стикається із такими проблемами стосовно забезпечення гендерної рівності: «Гендерна дискримінація забороняється відповідно до конституції, але урядовці демонструють мало інтересу чи розуміння проблеми. Правозахисні організації скаржаться, що роботодавці відкрито дискримінують за ознаками статі, зовнішності та віку. Торгівля жінками за кордоном з метою проституції залишається серйозною проблемою»¹.

Однак, окремі щорічні міжнародні звіти присвячено лише тематиці забезпечення гендерної рівності. У **Звіті із глобального гендерного розриву 2014 р.** (Global Gender Gap Report 2014), що готується Світовим економічним форумом (World Economic Forum), вимірюється величина гендерного розриву (gender gap) у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками та жінками: економічна участь, рівень освіти, політичне представництво та сфера здоров'я. У 2014 році Україна посідала 56 місце із 142 досліджуваних країн (чим вища позиція в списку, тим більше країна наближена до гендерної рівності). Як видно з таблиці 1, в Україні найгіршою є ситуація із політичною

¹ Freedom in the World 2014. Freedom House, about Ukraine. Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2014/ukraine-0#.U9tj6PmSwbQ> (станом на 1 серпня 2014 р.)

компонентою (участю жінок у процесі прийняття рішень) – 105 місце із значенням, яке майже наближається до нуля, тобто, до суцільної гендерної нерівності.

Таблиця 1. Дані Звіту з глобального гендерного розриву 2014 р. для України

Характеристика	Україна
Місце (серед 142 досліджуваних країн)	56
Загальне значення індексу з глобального гендерного розриву (0,00 – нерівність, 1,00 – рівність)	0,706
Економічна участь (місце /значення)	31 / 0,748
Рівень освіти (місце /значення)	29 / 1,000
Політичне представництво (місце /значення)	105 / 0,101
Сфера здоров'я (місце /значення)	74 / 0,973

Примітка. The Global Gender Gap Report 2014. – Geneva: World Economic Forum, 2014. – Р. 358. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GGGR14/GGGR_CompleteReport_2014.pdf (станом на 1 грудня 2014 р.).

Загалом міжнародні звіти можуть слугувати фаховим джерелом інформації у міжнародній порівняльній перспективі (аби порівняти Україну із іншими країнами світу, зокрема, пострадянськими) та в динаміці змін за останні роки.

Експертний рівень

1. Гендер на макро та мікрорівнях аналізу

Поняття гендер – доволі нещодавнє. У активний вжиток воно прийшло лише в 1960-х роках. Зокрема, виділяють дві найбільш поширені версії **походження терміну гендер**:

- Дослідник Джон Мані (John Money) у 1955 році вжив у Британському журналі із медичної сексології (British Journal of Medical Sexology)
- Більш популярна версія: психоаналітик Роберт Столлер (Robert Stoller) у 1968 році опублікував статтю, у назві якої вжив слово «гендер»: «Sex and Gender: on the Development of Masculinity and Femininity»

Дослідникам виявилось неможливо оперувати лише біологічним поняттям статі, і вони почали вживати ще й слово гендер, яке наразі має досить критичний потенціал – тобто, зазначає, що у сучасному суспільстві мало говорити лише про біологічні відмінності, а слід зазначати про відповідні гендерні ролі.

Витоками гендерної теорії є так звані теорії відносин мікро рівня (тобто, ті, які розглядають радше індивідуальні, міжособистісні взаємодії). Перерахую три основні:

- Соціально-конструктивістський підхід П. Бергера і Т. Лукмана (праця 1966 р. «Соціальне конструювання реальності»)
- Етнометодологічний підхід Г. Гарфінкеля (праця 1967 р. «Studies in Ethnomethodology»)
- Драматургічний інтеракціонізм І. Гофмана (праця 1959 р. «The Presentation of Self in Everyday Life»)

Таки чином, **гендерна структура суспільства** на мікрорівні стосується гендерних ідентичностей («програвання» сценаріїв маскулінності або фемінності). Натомість, на макрорівні – **інституцій**.

Причому усі суспільні інститути вважаються **гендерованими** (тобто, у них «вписані» певні правила поведінки, часто неформальні, щодо того, яке місце займають жінки і чоловіки та які ролі від них очікуються). Раджу ознайомитися із працею Майкла Кіммела «Гендероване суспільство», яка містить такі цікаві розділи як:

Гендерована сім'я

Гендерована навчальна аудиторія

Гендероване місце роботи

Гендерованість близьких стосунків (дружба і кохання)

Гендерована сексуальність тощо

Вивчати гендерні відносини у чотирьох інституціях суспільства (політиці, економіці, сім'ї та культурі) – підхід, який використовується для комплексного інституційного аналізу гендерних відносин у суспільстві.

2. Зв'язок між гендером і сексуальністю

Часто в дослідників і дослідниць виникає питання, чи доцільно до поняття гендер долучати також поняття сексуальність.

Якщо Ви розумієте під «гендером» чоловіків і жінок як радше гомогенні групи, об'єднані на основі статі, – збірна назва усіх чоловіків і жінок, то тоді часто інший вимір стратифікації – «сексуальність» (як і інші), - не береться до уваги. Найчастіше такий підхід застосується, коли слід привернути увагу конкретно до жінок як загальної дискримінованої групи у суспільстві.

Якщо ж Ви надаєте більш широке тлумачення «гендеру», і відповідно – жінкам і чоловікам як гетерогенним групам, для Вас жінки відрізняються між собою за низкою ознак – вік, сексуальна орієнтація, регіон проживання, етнічна і релігійна приналежність тощо, то тоді є сенс включати і сексуальність (або сексуальну орієнтацію).

Більш широке розуміння гендеру обумовлено такими категоріями:

- стать (біологічний чоловік, біологічна жінка, інтерсекс (intersex) – коректна назва людей, які є «гермафродитами»);
- гендерна ідентичність (жінка – біологічна стать співпадає із відповідним їй сценарієм – фемінністю; чоловік – там само; трансгендер – біологічна стать не співпадає; ті люди, які прагнуть змінити цю ситуацію – транссексуали; агендер – людина не хоче бути прив'язаною до певного «сценарію»; бігендер – людина обирає «грати» обидва «сценарії»);
- сексуальна орієнтація – гетеросексуальність, гомосексуальність, бісексуальність, асексуальність

Тобто, поняття сексуальної орієнтації стосується як жінок, так і чоловіків – вони можуть бути чи то гетеросексуальними, чи гомо або бісексуальними.

3. Фемінізм як боротьба за рівні права і можливості жінок і чоловіків

За останні століття статус жінок помітно змінився. Те, що ми зараз сприймаємо як данність для жінок – можливість навчатися в університеті, право на спадок, виборче право, працевлаштування на ринку праці, репродуктивне планування тощо – виборювалося протягом довгих років у різних країнах світу. Якраз фемінізму – явищу малознаному і «страшному» для більшості суспільства – слід завдячувати у такому прогресі. Фемінізм – соціальна теорія і критика патріархату як несправедливого суспільного устрою та рух, який бореться за подолання гендерної дискримінації та несправедливості. Фемінізм – це боротьба за рівні права і можливості жінок і чоловіків. Нічого радикального як для сучасного часу – 21 століття, типовий ліберальний напрямок суспільної думки.

Водночас фемінізми бувають **різні** – це не тільки ліберальна течія. А й соціалістична (або марксистська), психоаналітична, радикальна, сепаратистська та інші. Є «чорний» фемінізм, латиноамериканський, екофемінізм, мусульманський, фемінізм третього світу тощо. Фемінізм розглядають, беручи до уваги різноманітні культурні контексти, економічні, політичні і соціальні умови. Тому слід говорити радше про фемінізми, а не про одне явище.

Прийнято (зокрема, на Заході) виділяти так звані **три хвилі фемінізму** – етапи боротьби жінок за свої права. Важливо зазначити, що фемінізм – не лише для жінок і про жінок, він також зачіпає чоловіків і не відбувся би без участі чоловіків, особливо на початку боротьби. Наприклад, британський економіст і філософ Джон Стюарт Мілль у праці «Про підпорядкування жінки» (1861) писав, що «законодавча підтримка підпорядкування однієї статі іншій — шкідлива і є однією з головних перешкод на шляху до загальнолюдського удосконалення». А у 1867 році він представив у парламенті петицію на користь виборчих прав жінок. Чоловіків, які борються поряд із жінками за гендерну рівність, називають феміністами або профеміністами. **Профеміністичний чоловічий рух** – явище, яке існує не один десяток років у західних країнах. Активісти та інтелектуали

переконані, що патріархат і жорсткі гендерні ролі – це те, що гнітить усіх незалежно від статі.

Перша хвиля – це боротьба жінок за базові права – право голосу, право на освіту, успадкування власності тощо. Вважається, що перша хвиля тривала до 2 світової війни.

На інтелектуальному та ідеологічному рівнях відправний пункт наступного етапу боротьби («другої хвилі») – відома праця французької філософині **Сімони де Бовуар «Друга стаття»** (1949). Представниця екзистенціалізму, соратниця Сартра переосмислює статус жінки у різних суспільствах як «іншої» по відношенню до чоловіка.

Друга хвиля фемінізму буяє розмаїттям проблематики. Вихід жінок на ринок праці, гідна оплата праці, неоплачувана домашня праця, соціальна підтримка з боку держави – далеко не все. *«Особисте є політичним»* - відомий слоган активісток, які піднімали на політичний порядок денний питання насильства проти жінок, як у сім'ї, так і робочому середовищі. *«Моє тіло – моє діло»* - стверджували феміністичні організації, які боролися за право на безпечний і легальний аборт, контрацептивні засоби, тобто, контроль над власною репродуктивною поведінкою. Міжнародні жіночі організації поїхали у країни третього світу боротися із традиціями, які шкодили здоров'ю жінок та наражали їх на смерть – так зване «жіноче обрізання», «вбивство честі», закидання каміннями жінки у випадку зради тощо. Андреа Дворкін критикує традиції відтворення жіночої краси – починаючи від бинтування ніг у Китаї, закінчуючи сучасною косметичною індустрією. Заради вписування у норму суперфемінності, сексуальності, бажаності для чоловіків жінки готові на все, адже «мода потребує жертв».

Третя хвиля – це так званий постфемінізм, певне розчарування у «старих» методах боротьби, акцент ставиться радше на питанні ідентичностей, індивідуальному супротиву, а не вписуванню у систему.

У червні 2015 році спільно із Тамарою Злобіною ми у Культурному проєкті прочитали короткий курс «Поверх фемінізму»², відео із якого доступні на youtube: <https://www.youtube.com/channel/UCTq0S-3j1s3UKWswx6I3Z3A>

² http://www.culturalproject.org/courses/vilniy-lektoriy-poverkh-feminizmu/#.VcjEh_mqgko

Основна література:

1. Марценюк Т. [Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів](#) [Електронний документ] – К., 2014. – 65 с.

Додаткова література:

1. Маєрчик М. Гендерована біологія: наукові факти і політичні інтерпретації (Розділ 4) // [Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей](#) / за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. – К.: Критика, 2013. – С. 61-75.
2. Малес Л. Числові дані як створення гендерних дискусій і дискурсів (Розділ 10) // [Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей](#) / за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. – К.: Критика, 2013. – С. 165-178.
[http://ua.boell.org/sites/default/files/downloads/Gender for media print.pdf](http://ua.boell.org/sites/default/files/downloads/Gender_for_media_print.pdf)
3. Тартаковская И.Н. Биологические факты и политические интерпретации: «Разделились беспощадно мы на женщин и мужчин» // [Гендер для «чайников»](#). – 2006. – С. 11-26.
4. Оксамитна С.М. Гендерні ролі та стереотипи // [Основи теорії гендера: Навчальний посібник](#). – К.: “К.І.С.”, 2004. – С. 157-181.